

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.132>

MUSTAQILLIK DAVRI ROMANCHILIGIDA TARIXIY DAVR, TARIXIY SHAXSLAR VA TARIXIY VOQEALARNI TANLASH TAMOYILLARI

Jumayev Elmurod Bekpulatovich

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

dotsenti v.b, fffd (PhD), E-mail: elmurodjumayev272@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7433-7706>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillik davri o‘zbek romanchiligida tarixiy davr, tarixiy shaxslar va tarixiy voqealarni tanlash tamoyillari tahlil qilinadi. Mustaqillik yillarida milliy tarixni qayta anglash, tarixiy xotirani tiklash va o‘tmish voqeligiga yangicha munosabatning shakllanishi tarixiy romanlarning mavzu va syujet tanlash jarayoniga ta’siri yoritiladi. Tarixiy romanlarda muayyan davr va voqealarni tanlashda tarixiy manbalar, milliy qadriyatlar, davr ruhiyati hamda zamonaviy badiiy tafakkur talablarining o‘zaro uyg‘unligi ochib beriladi. Shuningdek, tarixiy shaxslarni badiiy asar markaziga olib kirish mezonlari, ularning tarixiy faoliyati va insoniy qiyofasini badiiy talqin etish usullari tahlil qilinadi. Maqolada tarixiy voqelikni tanlash va badiiy qayta yaratishda tarixiy haqiqat bilan ijodiy to‘qima munosabati, yozuvchining tarixga individual yondashuvi hamda milliy o‘zlikni anglash jarayonlarining ahamiyatiga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: mustaqillik davri romanchiligi, tarixiy roman, tarixiy davr, tarixiy shaxs, tarixiy voqea, tarixiy haqiqat, badiiy talqin, tarixiy xotira, milliy o‘zlik, tarixiylik tamoyili, badiiy to‘qima.

Abstract. This article analyzes the principles governing the selection of historical eras, figures, and events in Uzbek novel writing during the independence era. It highlights how the reinterpretation of national history, the restoration of historical memory, and the emergence of a new perspective on the past have influenced the thematic and narrative choices in historical novels. The study explores the interplay between historical sources, national values, the spirit of the times, and the demands of modern artistic thought in the selection of specific historical periods and events. Furthermore, it examines the criteria for placing historical figures at the center of literary works and the methods used to artistically interpret their historical actions and human personas. Special attention is paid to the relationship between historical truth and creative fiction, the writer's individual approach to history, and the significance of the process of forging a national identity in the selection and artistic recreation of historical reality.

Keywords: novel writing of the independence era, historical novel, historical era, historical figure, historical event, historical truth, artistic interpretation, historical memory, national identity, principle of historicity, artistic fiction.

Аннотация. В статье анализируются принципы выбора исторических эпох, личностей и событий в узбекской романистике периода независимости. Рассматривается влияние переосмысления национальной истории, восстановления исторической памяти и формирования нового взгляда на прошлое на тематику и повествовательную структуру исторических романов. Исследуется взаимосвязь между историческими источниками, национальными ценностями, духом времени и требованиями современной художественной мысли при выборе конкретных исторических периодов и событий. Кроме того, анализируются критерии выдвижения исторических личностей в центр литературных произведений, а также методы художественной интерпретации их реальных деяний и человеческого облика. Особое внимание уделяется соотношению исторической правды и художественного вымысла, индивидуальному подходу писателя к истории, а также роли процесса формирования национальной идентичности в выборе и художественном воссоздании исторической реальности.

Ключевые слова: романистика периода независимости, исторический роман, историческая эпоха, историческая личность, историческое событие, историческая правда, художественная интерпретация, историческая память, национальная идентичность, принцип историзма, художественный вымысел.

Kirish. Har qanday adabiyotning ilohiy-irfoniy, ma'naviy-ma'rifiy, sarchashmalari bo'ladi, tarixiy romanlarda qadimgi mif, afsona, rivoyat, ertak, necha asrlar davomida millat qon-qoniga singib ketgan qadriyat, an'ana, urf-odat, boshqa xalqlar adabiyoti bilan o'zaro adabiy ta'sir va mushtaraklik sintezlashadi, davrning burilish nuqtasi o'zining butun murakkabligi va ziddiyatlari bilan aks etadi. Milliy mustaqillik xalq ruhidagi vatanparvarlik, erksevarlik, bunyodkorlik, fidoyilik orqali mustahkamlanadi, kishilar ong-shuuriga ta'sir o'tkazadi, millat "ruhidagi ajdodlar ohi va xalq qonida qilich zangi borligini" (A.Oripov) eslatib, taraqqiyot sari dadil qadam tashlashni taqozo qiladi. Tarixiy asarlar ana shu vazifani bajarishi bilan jamiyat rivoji, kishilar tafakkurini o'sishi va istiqlolning ulug' ne'mat ekanligini chuqur his qilgan holda uni asrab-avaylashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. "Mustaqillik yillarida xalqimizning boy madaniy merosini qayta tiklash, yuksak ma'naviyat, milliy o'ziga xoslik va xalq an'analarining ko'p asrlik sarchashmalarini rivojlantirish, nafaqat jismonan sog'lom, ayni kezda ma'nan yetuk va har tomonlama barkamol shaxslar jamiyatini barpo etish uchun zarur shart-sharoit yaratishga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Aholining madaniy va estetik ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirish, teatr, musiqa, tasviriy san'at va boshqa san'at turlarini rivojlantirishga, xalqimiz tarixi va bugungi hayotining eng yorqin sahifalarini, mamlakatimizning erkin demokratik taraqqiyotini aks ettiruvchi asarlar yaratish»ga da'vat etildi¹²⁸.

¹²⁸ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга

Adabiyotlar tahlili. Ingliz romannavisi va munaqqidi V.Vulf esa, zamonaviy badiiy nasr xususiyatlarini adabiy ta’sir bilan uzviy bog‘laydi¹²⁹. Rolan Bartning qarashlari ham alohida e’tiborga molik. Valeri Mallarme va Bartold Brextga ergashgan bu olim muallifni matndan “begonalashtirish” g‘oyasini ilgari suradi. Uning fikricha, asarni mutolaa qilayotgan kitobxon muallif “men”i bilan emas, badiiy asar mehvaridagi kod bilan muloqotga kirishadi. Shunday ekan, muayyan asar mohiyatini uni yaratgan shaxs ruhiy hayoti, didi va kechinmalaridan, poetik til va subyekt (o‘quvchi)dan qidirish kerak.

Ko‘rinadiki, R.Bart adibni o‘zi bitgan yozuvlarga aralashtirmaydi. Olim “men” ruhiy nazariyasini yozuv – nutqiy akt vaqti bilan almashtiradi. Aniqroq aytganda, o‘quvchi “tug‘ilishi” uchun muallifni “o‘ldiradi.” Chunki asar yozilgan paytda adibda kechgan tuyg‘ular, hayajonli qarashlar, fikr va ehtirolarni ahamiyatsiz deb biladi. Demak, ayni masalada bir lingvist sifatida fikrlaydi. Bu hol uning: “adabiyotning mohiyati – so‘z. Til – butun bir tizim”, deb hisoblashida ham ko‘rinadi.

R.Bart uchun realist yozuvchilarning xolisligi “bema’ni”lik, tadqiqot jarayonida yozuvchi ruhiy hayotiga muayyan ishoralar qilish “bid’at”, matn ma’nosini anglash yo‘lidagi urinishlar “tamomila behuda” bo‘lib tuyuladi. O‘z nazariy qarashlariga mos kelgani uchun Marsel Prust ijodini yoqtirgan olim u muallif obrazini an’anaviylikdan yiroqlashtirib, zamonaviy matn epopeyasini yaratgani va bu jarayonni xolis amalga oshirganiga astoydil ishonadi. R.Bart badiiy matn ko‘p o‘lchamli hudud ekanini ta’kidlabgina qolmay, badiiy asar muallifini minglab madaniy manbalarda ilgaridan mavjud bilimlarga taqlid qiluvchi kimsa deb biladi. Binobarin, u poetik matnni muallif yuklagan ilohiy mazmundan mosuvo qiladi. “U (ya’ni, yozuvchi) avval yozilganlarga va ko‘p martalab yozilganlarga taqlid qila oladi, uning ixtiyorida faqat yozuvlarning birontasiga ham tayanmay turib, bir-biriga qorishtirish bor, xolos”¹³⁰, – deb yozadi. Demak, R.Bart adabiy-estetik konsepsiyasi mohiyati quyidagi jihatlarda oydinlashadi:

1. Olim yozuvchining ko‘ngil iqlimida kechgan iztirobli fikr-o‘ylar, tasavvur va taxayyul dunyosini tan olmaydi. Hatto, matnning ma’nosini bu tarzda anglashga urinishni behuda harakat deb hisoblaydi.

2. Adabiy tanqidning ijtimoiy-tarixiy mohiyatini inkor qiladi.

3. “Har qanday badiiy matn hamisha shu yerda va hozir yoziladi”¹³¹, – deb hisoblaydi. Demak, avval badiiy matn muallif tomonidan tuziladi. So’ngra kitobxon tomonidan o‘qiladi tarzidagi vaqt bilan bog‘liq an’anaviy konsepsiyani tubdan o‘zgartirib yuboradi. U yozuvchini nutqiy akt vaqtida mavjud mittigina odamcha sifatida saqlab qoladi.

4. R.Bart uchun hayot – kitobga taqlid, xolos. Qizig‘i shundaki, hatto taqlid qilinayotgan kitob ham muayyan belgilardan to‘qilgan matndir. Chunki o‘sha kitob unutilgan nimagadir taqlid tufayli yuzaga kelgan. Ya’ni, taqlid jarayoni uzluksiz davom etaveradi.

Мурожатномаси. [www.http:// prezident.uz/uz/lists/view/137](http://prezident.uz/uz/lists/view/137).

¹²⁹ Вульф В. Современная художественная проза. 1919 / Писатели Англии о литературе. – Москва: Прогресс, 1982. – С.475.

¹³⁰ Барт Р. Муаллиф ўлими. Рус тилидан Рисолат Ҳайдарова таржимаси // Шарқ юлдузи, 2015. – №2. – Б.160.

¹³¹ Ko‘rsatilgan manba. – Б.159.

5. Yozuv – ko‘p o‘lchamli tuzilma. Uning mazmun oqimini to‘xtatib, tubiga yetib bo‘lmaydi. Chunki, erkin mazmun hech qachon tugal emas.

Bizningcha, “erkinlik” va “mazmun oqimini to‘xtatmaslik” tushunchalari har qancha ohanjamali bo‘lmasin, adabiyotni o‘zining ilohiy mazmunidan begonalashtiradi. Butun borliq samoviy qudrat sohibi oqilona tartibi asosida bunyod etilgani, ilm-fan qonuniyatlari va ijtimoiy nizomlarni ham inkor etadi. Demak, Rolan Bart “konsepsiya”si Sharq adabiyoti uchun aksililohiy mohiyat kasb etadi. Chunki, so‘zni asl manбайдan judo qilish ham, kitobxonni tarixiy xotira va ruhdan begonalash tirish ham bid’atdir.

Shunga qaramasdan, olimning badiiy matn – ko‘p o‘lchamli tizilma ekani va uning tubiga yetish mushkulligi haqidagi fikrida muayyan asos bor. Zotan, har bir kitobxon, jumladan, professional munaqqid talqini ham subyektivdir. Tanqidchi mahorati muallif badiiy haqiqatiga nechog‘lik yaqinlasha bilganida ko‘rinadi. Estetik malakasi yetarli, tasavvur dunyosi keng, taxayyul ufqi baland kitobxon mohiyat asroridan mislsiz hayrat tuyadi. Chunki, u o‘zligini anglash orqali yaratuvchisini tanishga intiladi.

Badiiy voqelik ko‘z bilan ko‘rilgan, kuzatilgan, o‘qib o‘zlashtirilgan reallik emas. Shubhasiz, uning yuzaga kelishida o‘qilgan kitoblar ham muhim ahamiyatga ega. Biroq, taqlid asosida yuzaga kelgan bitiklardan hech biri asl san’at namunasi sanalmagan. Chunki, badiiy olamni yaratishda hamisha ham real voqelik mantig‘i va qonunlariga amal qilinmaydi. Zotan, ijod kengroq ma’nodagi zamon-makon qoidalariga bo‘ysunadi. Unda ijodiy tasavvur va taxayyul qudrati muhim ahamiyat kasb etadi. Qahramonlar qiyofasi evriluvchan xususiyat kasb etadi. Ular lahzada zamonlar osha ko‘cha oladi.¹³²

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Adabiy-madaniy iqlim tozargan 90-yillardan e’tiboran esa, milliy romanchilik rivoji yangi bosqichga ko‘tarildi. Zotan, roman taraqqiyotida muayyan tadrijiylik bor. Albatta, janr real hayot, ijodkorlar tafakkur tarzidagi takomillashish, kitobxonlar ma’naviy-ruhiy ehtiyoji, poetik mahoratning ortib borishi asosida yangilanadi. Ayni paytda, yangi janriy xususiyatlar paydo bo‘lishida adabiy ta’sirlanish, mahorat sirlarini keng ko‘lamda, miqyosli o‘zlashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Chinakam qalam sohiblari hamisha o‘z individual uslubini kashf etish sari intilishgan va ular ijodiy kredosini belgilashda adabiy ta’sir yetakchi faktor bo‘lolmagan. Shunga qaramasdan, romanchilikda adabiy ta’sir va alohida ijodkorning o‘z poetik uslubini kashf etishi masalasi o‘ta dolzarb muammolardan biridir.¹³³

Buni yaxshi anglagan adabiyotshunos olima va munaqqid Valentina Ivasheva ko‘plab adiblar irland yozuvchisi Jeyms Joysning ijtimoiy tushkun adabiy qarashlari – burjuaziya sinfi mamlakatni tanazzuldan olib chiqishiga ishonmaslik, istiqbolga yetaklovchi yo‘llarga shubha bilan qarash, yalpi inkor etish ohanglari ta’siriga tushib qolgani xususida kuyunib yozadi. Olima bunday yozuvchilar qatorida “Alvido qurol!” (1929), “To‘qchilik va yo‘qchilik” (1937), “Motam qo‘ng‘irog‘i” (1940), “Daryoning naryog‘ida, daraxtlar soyasida” (1950) romanlari, “Chol va dengiz” (1952) qissasi va ko‘plab hikoyalari bilan tanilgan Ernest Xeminguey (AQSH)

¹³² И. Ёқубов. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Тошкент: “Нурафшон бусинесс”, 2021. 28-32-б.

¹³³ И. Ёқубов. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Тошкент: “Нурафшон бусинесс”, 2021. 303-б.

nomini ham sanaydi. Darhaqiqat, o‘tgan asrning 30-yillari birinchi yarmida E.Xeminguey ijodida tushkunlik ko‘zga tashlangan edi.

Adib “Alvido qurol!” romanini yaratganidan so‘ng, o‘z ijodining muayyan yo‘nalishlarini aniqlash, hayot yo‘lini teran mulohaza qilishga intilgan. Zotan, birinchi jahon muhorabasida ishtirok etgan yozuvchi urushning bemisl mantiqsizliklarini o‘z ko‘zi bilan ko‘rdi. Romanda insoniy mardlik, qadr-qimmat va samimiy muhabbatni ulug‘ladi. Yovuz kuchlar inson haq-huquqlari va erkiga tajovuz qilishini keskin qoraladi. Bu kuzatishlar uni tahliliy, qiyosiy mulohaza-mushohadalar sari yetakladi. Adib oddiy kishilar obrazini o‘z asarlariga olib kirarkan, jaholatga qarshi yolg‘iz kurashish imkonsizligi va u insonni muqarrar haloqatga yetaklashiga e‘tibor qaratdi.

N.Qobulning romanlar turkumida yozuvchining xohish-irodasiga zid tarzda, ijtimoiy hayot va ijtimoiy tiplar aks etgan. Soddaroq qilib aytganda, roman qahramonlari har qancha boshqalarga o‘xshamasa-da, o‘zgalardan unchalik farq qilmaydi. Ular ikki qutbda yashaydi: faqat o‘zi uchun yashaydiganlar, ikkinchisi, o‘zi, oilasi, xalqi uchun kurashib yashaydiganlar

Xulosa. Darhaqiqat, romanda alamangiz istehzo hech qanday nazokatsiz, oshkora aks etgan. Xalq dostonlari, xalq og‘zaki ijodi, islom dini tub asoslaridan tortib, A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asarigacha nafis ifoda uslubi va oliyjanob g‘oyalari jihatidan yaqinlik mavjud. Zotan, ma‘naviy zaruriyat bo‘lib qalbdan avj olgan, qalbning tublarida yashirin hislar, latif mayllar mavji toshmog‘i, dard-u iztiroblar go‘zal badiiy bayonlarga do‘nishi, turfa kechinmalarning samimiy qorishiq tasviroti kitobxonlar botiniga ham begona hol emasdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга

Мурожаатномаси. [www.http:// prezident.uz/uz/lists/view/137](http://prezident.uz/uz/lists/view/137).

2. Вульф В. Современная художественная проза. 1919 / Писатели Англии о литературе. – Москва: Прогресс, 1982. – С.475.

3. Барт Р. Муаллиф ўлими. Рус тилидан Рисолат Ҳайдарова таржимаси // Шарқ юлдузи, 2015. – №2. – Б.160.

4. И. Ёкубов. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Тошкент: “Нурафшон бусинесс”, 2021. 28-32-б.